

Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas 3

Lauri Kettunen ja keskkond

Jüri Valge

Tartu Ülikooli emeriitdotsent, Emakeele Seltsi auliige

Eesti keele uurija ja arendaja Lauri Kettuse seiklustest eesti ja sugulaskeelte uurimisretkedel on kirjutatud juba kahes eelmises Oma Keele numbris. Sarja esimese loo keskmes olid Kettuse kohtumised võimuesindajatega¹, sarja teine lugu kirjeldas aga Kettuse trehvamisi n-ö tavaliste inimestega, kes tema uurimisretkede käiku mõjutasid². Siinses, sarja kolmandas loos on peategelase rollis keskkond, milles Kettunen oma retkedel viibis.

Uurimisretkede tulemuse määrasid olulises osas täiesti keelevälised tingimused. Retkel võis laeva või paadiga põhja minna, öises metsas surnuks külmuda või jääprakku uppuda. Jalgrattaga kraavisõit oli rongiõnnetuse kõrval tühiasi. Pikad tööpäevad vägivallaaltis ja hügieeniliselt raskesti talutavas keskkonnas koormasid tervist ja põhjustasid stressi. Mõnikord sõltus kõik lihtsalt sellest, kas oli õnne või ei olnud. Kettusel oli.

„Kui laev külgmises vastutuules hiigellaine harjalt sügavasse kuristikku hakkas langema, ei paistnud miski võivat kummuliminekut takistada.“ (Kettunen 2005: 1932). Tegemist on Lauri Kettuse esimese Eestisse sõiduga üle tormise Soome lahe 1908. aasta jaanipäeva eel. Ega asi ilmselt väga ohtlik olnud, nagu Kettuse enese osutatud laevameeste rahulikkusest paistis. Siiski, Kettuse reisikaaslaseks olnud Johannes Aaviku reisikirst läks laevatekilt koos sõnaraamatukäsikirjaga põhja.

¹ Vt Jüri Valge lugu „Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas. Lauri Kettunen ja võimud“ (Oma Keel 2/2024).

² Vt Jüri Valge lugu „Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas. Lauri Kettunen ja inimesed“ (Oma Keel 1/2025).

„Lõhesid tuli ületada ja neist mööda minna ning tänasin õnne, et ilm ei sattunud olema udune või tuisune – noh, oleks ju see õpetatud „parm“ [kompass – JV] klaasi all olnud ikka teed juhatamas, aga vettekukkumisohu vastu ei oleks sellest abi olnud.“ (Kettunen 2006: 387). Kettunen suusatas Setumaalt Alatskivile üle aprillikuiselt rabedaks kippuva Peipsi jää (1911). Ligi 60-kilomeetrine retk läks õnneks, kuid ohtlikke kohti oli rohkesti.

„Ühe mäe peal üritasin mööduda hobusemehest, kellel oli härg vankri järel; härg aga pööritas oma taguotsa ja tõukas mu koos rattaga ülepeakaela järsust rinnakust alla maanteekraavi.“ (Kettunen 2011: 299). Suviti kasutas Kettunen keeleretkedel edasiliikumiseks mitmel pool jalgratast. Väike liiklusõnnetus Ambla kandis (1911) jäi ilmselt tõsisemate tagajärgedeta, sest märkmed uurimistöö kohta jätkuvad tavapärases rütmis.

„Mitte keegi ei küsinud mult passi ega kahtlustanud ka muul moel, kuigi mina kahtlustasin kõiki sel määral, et laetud revolver – mille jaoks mul muuseas ei olnud mingit kasutusluba – oli kogu aeg taskus.“ (Kettunen 2022: 1424). Relvaloa puudumine polnudki vahest kõige suurem häda revolutsioonikeerises Venemaal (küll aga Soomes). Meenutus iseloomustab olukorda, milles Kettunen oma esimesel Vepsa-retkel keelematerjali koguma asus (1917). Riikliku vägivalda vastu poleks relvast niikuinii kasu olnud, pigem oli see mõeldud eraisikuist vaenajate vastu.

„Keelejuhiks on olnud üks 62-aastane Marja-nimeline lesknaine ja osaliselt tema umbes 20-aastane poeg Mikulai, kes haisvat luuüdi-põletikku põdevana lamab voodis. [...] Kuigi olen oma meelest otsustanud leppida millega tahes, näib pidev elamine ja söömine väikeses palavas onnis, kus pealegi lamab too õnnetu haisev haige, siiski üle jõu käivat.“ (Kettunen 2022: 1428). Kohati olematud hügieenitingimused olid keelekogumistöö kaaslasest paljudes vepsa külates. Kirbud, toiduvalmistamise räpasus, ühine toidukauss ja põrandale sülitamine ning käimlate puudumine olid kodumaa oluliselt arenenuma olmega harjunud Kettusele kõva katsumus, kuid otseselt eluohtlik see polnud (1917).

„Äkitselt tundsin, et jalad on õhus – olin astunud, tobu, pimedas üle pööninguserva ja prantsatasin umbes kolme meetri kõrguselt kõhu peale esiku põrandale. Kukkudes käis peast läbi lootusetu mõte, et see on mu viimane teekond, sest teadsin esikus olevat käsikivi, toobreid,

samovari ja hunniku kõike muud mind vastu võtmas.“ (Kettunen 2022: 1449). Surma ega tõsisemat vigastust ebaõnnestunud naasmine pööningult, kus Kettunen käis kanu kimbutanud kassidele seatud lõkse kontrollimas, siiski kaasa ei toonud – lend lõppes kolihunniku kõrval. Marrastused, liigesevalu ja ilmselt väike peapõrutus sellest siiski tulid (1917).

„Otsetee, mis viis üle järvede ja soode, oli mulle võõras. Ühe kukumise ajal murdsin suusanina, ilmselt sellepärast, et hommikul, kui ahjuleegis suuska tõrvasin, võttis see koht tuld. Õnnestus siiski retke jätkata. Ühtelugu eksisin teelt, kuid lõpuks nägin oma rõõmuks Arskahti tulesid kaugel üle järve vilkumas ja pärast seitset olin Iljalas.“ (Kettunen 2022: 1593). See polnud kaugeltki ainus kord, kui siht tundmatul maastikul silmist kadus. Pimedus ning suhteliselt reaalne võimalus jaanuariööks ilma ööbimisvarustusega, kuid korralike miinuskraadidega metsa jääda oli kindlasti ohtlik (1918).

„Olin kõndinud mõne kilomeetri, kui märkasin meres ranna lähedal ulpivat roostes miini. Uudishimust läksin asja uurima. Koguni patsutasin seda kummalist eset, kui see seal vaikseis laineis esimese veealuse liivaseljäandiku lähedal õõtsus.“ (Kettunen 1994: 2630). Esimese maailmasõja aegseid miine oli Liivimaa-lähedastes vetes tollal palju. Kõnealune surmariist plahvatas mõni tund pärast seda, kui Kettunen oli seda patsutamas käinud, kiiruga minema sõitva talumehe hoiatusest hoolimata miini juurde tagasi läinud ja monstrumit pildistanud (1920).

„Äkki kostis raksatus; põigiti olevatelt, sõidusuunas avatud nari-delt veeresid magajad alla ning said ülemistelt korrustelt endale pagasi kaela. Ka mu naine lendas koos väikese Kaijuga alumiselt pingilt põrandale, ülemiselt aga sadas neile otsa üks juut, õnneks kõhn ja koos madratsiga, nii et alla jäänud pääsesid vaid väikese ehmatusega.“ (Kettunen 1999: 205). Ülikoolis töö lõpetanud Lauri Kettunen sattus öise kiirrongiga Tartust Tallinna sõites 4. juunil 1924 koos perega tõsisesse rongiõnnetusse: Postimehe andmeil oli 10 hukkunut, 6 raskelt ja 20 kergelt vigastatut. Vagun, milles Kettused sõitsid, oli rongi viimane ja jäi rööbas-tele; Lauri Kettuse enda magamisase oli sõidusuunaline ja ta ei tundnud peale väikese nõksatuse midagi.

„[---] tuli sõita pehmel teel veidi kiiremini. Seda ei kannatanud ma välja, kukkusin teeserva pikali ja süda löi, nagu tahaks lõhkeda. Olin

talve jooksul liiga palju juurde võtnud ja selletagi mootorratta poolt ära hellitatud – jõudsin päris tõsiste mõteteni oma tervise kohta.“ (Kettunen 2023: 1783). Jalgrattasõit mööda pehmet ja porist teed oli paras katsumus (1934). Esimese Vepsa-retke ajal 17 aastat tagasi oli Kettunen olnud suurepärases füüsilises vormis, nüüd hakkas tervis tunda andma, kuigi pidas vastu veel ligi kolmkümmend aastat.

„Kui tervis oleks korras, oleks kõik hästi, aga 8–9-tunnine istumine palavates taredes ja nende haisus ei mõju kuigi ergutavalt,“ olen kirjutanud oma päevikusse.“ (Kettunen 2023: 1785). Ohumärke leidis ka keeleretke vähem pingutataval hetkedel, kuid pikka aega püsiv pingutus üpris ebamugavates – leebelt öeldes – tingimustes ei saanudki kuidagi teisiti kui tervist kahjustavalt mõjuda (1934). Pikkadest tööpäevadest ei loobunud Kettunen siiski – tervisehädadest hoolimata.

„Külale lähenedes näeme mehi meile vastu jooksmas – kellel püss seljas, kellel kirves või vikat käes. Kүүditүdruk oli tormanud külla ja rääkinud: Metsast tuli kaks meest, küsisid proualt suitsule tuld; kui proua hakkas tikke otsima, haaras üks hobusel ninast, teine tõmbas taskust püstoli ja sellega ähvardades rabas tüdrukul ohjad käest; ajasid koorma metsa ja sidusid tüdruku puu külge kinni. Siis viisid *akaljžen* ‘naisukese’ ja koorma veel sügavamale metsa.“ (Kettunen 2023: 2034). Ekspeditsioonivarustusega vankrist jalgratastel ette jõudnud keeleuurijad olid kahtluse tekkides tagasi pöördunud ja röövimiskohta jõudnud. Metsa viidud naisuke oli soomlastele Leningradist kaasa antud etnograaf Marta Palvadre. Vahejuhtumi taust – kes oli kallaletungi korraldaja? – on kahtlane, sest ära oli viidud vaid osa rahast, Lauri Posti fotoaparaat ja Kettuse nahkrihmaga püksid. Tähelepanuväärne on, et valgustatud olid kõik hinnalise materjaliga filmirullid. Röövlid saadi kiiresti kätte ja röövitu enamalt jaolt tagasi (1934).

Viidatud kirjandus

Kettunen, Lauri 1994. Esimene Liivi-retk: 1920. Tõlk Jüri Valge. – Akadeemia 12, 2611–2642.

Kettunen, Lauri 1999. Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tõlk Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kettunen, Lauri 2005. Minu esimene Eesti-retk. Suvi 1908. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 9, 1925–1949.

Lauri Kettuse mälestusmärgi korjandus jätkub!

Mullu alanud korjandusega Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamiseks on liitunud mitmeid fonde ja ühendusi, viimati Jaan Tõnissoni Postimehe fond. Üksikannetajaid on ligi 400. Kõigi nende toel oleme 16. novembri seisuga kogunud 43 026 eurot, millele pärast mälestusmärgi valmimist lisandub Tartu linna ja Tartu Ülikooli panus 24 000 eurot. Suur aitäh kõigile, kes on aidanud!

Puudu on raha mälestusmärgi pronksivalu eest maksmiseks ja viimistluseks (21 567 eurot). Mida rohkem suudame selle summa kogumisse panustada, seda suurem on tõenäosus, et meie taotlustesse positiivselt suhtuvaid toetajaid tuleb juurde.

Kutsume kõiki seltsi liikmeid ja sõpru oma võimalusi kaaluma ja korjandusega ühinema! Lauri Kettunen on mälestusmärgi väärt. Loodame mälestusmärgi avada 27. juunil 2026.

Võime kinnitada, et skulptor Elo Liivi juba tehtud töö on Lauri Kettuse vääriline.

Emakeele Seltsi kontonumber annetuste kogumiseks on EE262200001120045339. Selgitusse märkida annetaja nimi koos avalikustamise nõusolekuga, meiliaadress ja märksõna „Kettunen“.

Lisainfo:
[www.emakeeleselts.ee/
koik-teated/malestusmark-lauri-
kettusele/](http://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/malestusmark-lauri-kettusele/)

Lauri Kettuse
mälestusmärgi toimikond

Valmiv savi-Kettunen 30. juunil 2025
Elo Liivi ateljees. Foto: Heikki Leis

- Kettunen, Lauri 2006. Neljas Eesti-retk. 1911. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 2, 369–397.
- Kettunen, Lauri 2011. Tagasi mere taha (1911). Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 2, 299–325.
- Kettunen, Lauri 2022. Esimene Vepsa-retk, 1917–1918. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 8, 1417–1461; 9, 1576–1618.
- Kettunen, Lauri 2023. Teine Vepsa-retk, suvi 1934. (I–II). Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 10, 1761–1795; 11, 2033–2062.

OK